

DİNDEN İTAATE, İDEOLOJİDEN ŞİDDETE: KUTSAL VE SEKÜLER ŞİDDETİN FENOMENOLOJİSİ

İmdat Demir — Filozof Kirpi

ÖZET

"Dinden İtaate, İdeolojiden Şiddete: Kutsal ve Seküler Şiddetin Fenomenolojisi", dinlerin ve ideolojilerin doğrudan değil, onları mutlaklaştıran müntesipler, liderler, kurumlar ve yorum rejimleri aracılığıyla şiddet ürettiğini savunur. Çalışma, şiddetin önce düşüncede ve dilde başladığını; hakikatin tekeline sahip olduğunu sanan zihnin karşısındakini muhatap olmaktan çıkarıp düşman kategorisine yerleştirdiğini gösterir. "Hain", "kâfir", "sapkın" ve "halk düşmanı" gibi etiketler, fizikî saldırıdan önce kurbanın insanlığını aşındırır. Sosyolojik düzlemde cemaat, parti, mezhep ve örgüt; aidiyet, lider kültü, bürokrasi ve kalabalık anonimliği üzerinden bireysel sorumluluğu dağıtır. Psikolojik açıdan belirsizlik korkusu, aşağılanmışlık, hınç, grup narsisizmi, güçlü lidere sığınma ve günah keçisi üretme mekanizmaları, müntesibi şiddeti ahlâkî görev gibi algılamaya hazırlar.

Antropolojik boyutta saflık-kirlenme ayrımı, kurban ritüelleri, tarihî mağduriyet anlatıları, erkeklik kültürü, semboller ve törenler şiddeti kuşaktan kuşağa taşır. Teolojik düzlemde ise Tanrı adına konuşma imtiyazı, tekfir, aforoz, kutsal savaş söylemi, korku teolojisi ve ulema-iktidar ittifakı, dünyevî çıkarları ilâhî hüküm kisvesine büründürür. Metin, kutsal ve seküler şiddetin aynı mantıkla işlediğini ortaya koyar: hakikatin mutlaklaştırılması, ötekinin insanlıktan çıkarılması, sorumluluğun otoriteye devri ve şiddetin kurtuluş, düzen veya arınma adına meşrulaştırılması. Böylece fail, zulmünü saldırı olarak değil; savunma, fedakârlık, tarihî görev yahut kutsal vazife olarak deneyimler. Kurbanın acısı büyük dava, millet, ümmet, sınıf veya devrim gibi soyut bütünlerin gölgesinde görünmez hâle gelir. Çalışma, sorgulamanın ihanet, itaatın erdem sayıldığı her yapıda düşüncenin öldüğünü ve geriye teşkilâtli sadakatın kaldığını vurgular. Çıkış yolu; vicdanı aidiyetten, adaleti grup sadakatinden ve insan haysiyetini bütün kutsal yahut ideolojik hedeflerden üstün tutmaktır. Çünkü hiçbir inanç, fikir, lider, devlet veya tarih tasarısı, insan hayatını araç derecesine indirme hakkına sahip değildir.

FİKRİN MUTLAKLAŞMASI: ŞİDDETİN FELSEFİ SOYKÜTÜĞÜ

İnsan, hakikati aradığı müddetçe düşünür; hakikatin sahibi olduğuna inandığı anda hükmetmeye başlar. Düşünce ile şiddet arasındaki ilk kırılma burada meydana gelir. Bir fikir, insanın dünyayı anlamasına yardım ederken zihinsel bir imkândır; dünyayı yalnız kendi kalıbına sokmaya başladığında ise tahakküm aracına dönüşür. Dinler ve ideolojiler, kendilerini yorumlayan müntesiplerin elinde bazen vicdanı derinleştiren bir anlam kaynağı, bazen de insanı tek biçime zorlayan bir hüküm makinesi hâline gelebilir. Şiddetin felsefî kökü, çoğu zaman fikirlerin içeriğinden önce, o fikre sahip olma biçiminde saklıdır.

Fanatik müntesip hakikate inanmakla yetinmez; hakikatin kendi cebinde taşındığını düşünür. Onun zihninde şüphe zayıflık, soru ihanet, eleştiri düşmanlık sayılır. Böyle bir bilinç, düşüncüyü canlı bir arayış olmaktan çıkararak donmuş bir mahkeme kararına dönüştürür. Artık konuşmanın amacı anlamak değil, karşı tarafı

susturmaktır. Muhatap dinlenmez; teşhis edilir. İnsan, fikri tartışılan bir varlık olmaktan çıkarılır; mahkûm edilmesi gereken bir kategoriye indirgenir.

Şiddet çoğu zaman silâhla başlamaz. Önce sözlük bozulur. Bir insanın adı, kimliği ve hikâyesi elinden alınır; yerine "hain", "sapkın", "kâfir", "mürteci", "terörist", "yozlaşmış", "karşı-devrimci" yahut "halk düşmanı" gibi bir etiket yerleştirilir. Dil, kişiyi insandan soyutlayan ilk ameliyathanedir. Bir topluluk, karşısındakini ahlâkî muhatap olmaktan çıkardığında, ona yapılacak kötülüğün vicdanî maliyeti de azalır. Kelimeler, burada yalnızca tasvir etmez; hedef gösterir, sınır çizer, cezayı hazırlar.

Her mutlak fikir, kendi karşıtını yalnız yanlış kabul etmez; çoğu zaman varlığı sakıncalı bir unsur olarak görür. Böylece fikir, tartışma alanından çıkarak ontolojik bir savaşa dönüşür. Karşı tarafın düşüncesi değil, bizzat mevcudiyeti tehdit sayılır. Müntesip kendisini bir fikrin taşıyıcısı olmaktan çok, tarihin, Tanrı'nın, milletin, sınıfın yahut devrimin seçilmiş temsilcisi gibi görmeye başlar. Bu seçilmişlik duygusu, ahlâkî bir yükümlülük üretmek yerine üstünlük vehmi ürettiğinde şiddet için uygun zemin hazırlanmış olur.

Şiddeti mümkün kılan en tehlikeli felsefî sapmalardan biri, amacın aracı temize çıkaracağı inancıdır. Amaç kutsallaştırıldığında kullanılan vasıtalar hesaptan düşürülür. İşkence, yalan, ihbar, sürgün, infaz ve yağma; "daha büyük bir iyilik" adına geçici fedakârlıklar gibi sunulur. Fail, kendi suçunu gelecek zamana havale ederek vicdanından kaçmaya çalışır. Bugünün kurbanına, yarının cenneti vaat edilir. Böylece gelecek, yaşayan insanların hakkını gasp eden bir ideolojik senede dönüşür.

Müntesip, şiddet uygularken çoğu zaman kendisini zalim olarak görmez. O, kendisini düzeni koruyan, inancı savunan, toplumu arındıran, devrimi tamamlayan yahut kutsal sınırları bekleyen bir görevli gibi düşünür. Şiddet, onun zihninde saldırı değil, müdafaa kılığına girer. Her saldırgan ideoloji, önce kendisini tehdit altında hisseden masum bir mağdur portresi üretir. Ardından bu mağduriyet, sınırsız misillemenin ahlâkî ruhsatına çevrilir.

Fikrî fanatizmin bir başka özelliği, insanı soyut bir bütünün kurbanı hâline getirmesidir. Millet, ümmet, sınıf, devlet, devrim, nizam ve dava gibi büyük kelimeler; tek tek insanların acılarını görünmez kılabilir. Bir çocuğun korkusu, bir annenin yası, bir mahkûmun işkence altında ezilen bedeni, "büyük tarihî yürüyüş" içinde önemsiz ayrıntılar sayılır. Soyut kavram büyüdükçe somut insan küçülür. İdeolojik dil, insanı sevmekten söz ederken insanları gözden çıkarabilir.

Hakikati zorla kabul ettirmek, hakikate duyulan güvenin değil, ondan duyulan şüphenin işaretidir. Sağlam bir düşünce, eleştiriden korkmaz; çünkü varlığını copa, sansüre ve infaza borçlu değildir. Şiddete başvuran müntesip, savunduğu fikrin ikna gücünü kendi eliyle aşağılar. Bir inancın yaşaması için korku, hapisane, linç yahut sürgün gerekiyorsa orada düşünce çoktan ölmüş, geriye yalnızca teşkilâtli itaat kalmıştır.

Felsefî olgunluk, insanın kendi hakikat iddiasına sınır koyabilmesidir. Kendi fikrini savunurken başkasının var olma hakkını koruyamayan kişi, düşünür değil, gardiyan yetiştirir. Hakikatin haysiyeti, zorbalığa ihtiyaç duymamasında görünür. İnsanî olan, düşüncenin zaferinden önce insanın dokunulmazlığını gözetir.

Filozof Kirpi: "Hakikati yumrukla savunan, hakikate değil; yumruğuna güveniyordur."

CEMAAT, PARTİ VE KİTLE: ŞİDDETİN SOSYOLOJİK ÖRGÜTLENMESİ

Şiddet, çoğu zaman tek başına öfkelenen bireyin taşkınlığından doğmaz; örgütlenmiş aidiyetlerin, katılmış kimliklerin ve kutsallaştırılmış topluluk çıkarlarının içinde biçimlenir. Bireyin öfkesi geçici olabilir; kurumun öfkesi ise hafıza, hiyerarşi, sembol ve emir zinciri kazanır. Dinî cemaat, siyasî parti, mezhep, devrimci örgüt, milliyetçi hareket veya ideolojik topluluk, kendi üyelerine yalnızca bir kimlik sunmaz; aynı zamanda dünyayı

kimlerin dost, kimlerin düşman olduğuna göre ayıran bir harita verir. Şiddetin sosyolojik zemini, işte bu haritanın insanî ayrıntıları silmesinde kurulur.

Müntesip, bir topluluğa katıldığında yalnız kalabalığa dâhil olmaz; yeni bir dil, yeni bir hafıza ve yeni bir ahlâk edinir. Topluluğun kutsalları, korkuları, kahramanları ve düşmanları zamanla bireyin kişisel muhakemesinin önüne geçer. İnsan artık kendi vicdanıyla değil, grubun vicdanıyla düşünmeye başlar. Cemaatin hoş gördüğü şey meşru, mahkûm ettiği şey günah, ihanet veya sapma sayılır. Böylece ahlâk, evrensel ölçülerden koparak grup sadakatinin hizmetine girer.

Kapalı toplulukların en güçlü silâhı, üyelerine sundukları seçilmişlik duygusudur. Cemaat kendisini hakikatin son kalesi, parti milletin tek temsilcisi, mezhep kurtuluşun yegâne yolu, örgüt tarihin öncü kuvveti olarak gördüğünde, dışarıda kalan herkes eksik, şüpheli yahut düşman kabul edilir. İçeride dayanışma büyürken dışarıya karşı merhamet azalır. Müntesip, kendi grubunun mensubuna yapılan küçük bir haksızlığı büyük bir zulüm sayarken, karşı gruba uygulanan ağır şiddeti görmezden gelebilir. Çünkü topluluk ahlâkı, acıyı bile kimliğe göre tartmaya başlamıştır.

Kalabalık, bireyin sorumluluk duygusunu dağıtır. Tek başınayken bir insana hakaret etmeye çekinen kişi, slogan atan binlerce insanın arasında kolaylıkla zalimleşebilir. Linç meydanında herkes elini uzatır; fakat hiç kimse kendisini fail saymaz. Şiddet, kalabalığın içinde anonimleşir. Taşı atan "ben" değildir; dava, millet, cemaat veya devrimdir. Birey, kendi eylemini büyük bir kolektif iradenin küçük parçası gibi görerek suçun ağırlığından kaçmaya çalışır.

Bu nedenle örgütlü şiddet, çoğu zaman görev ahlâkıyla işler. Emir veren ile uygulayan arasındaki mesafe büyüdükçe sorumluluk belirsizleşir. Lider konuşur, bürokrat düzenler, propagandacı meşrulaştırır, güvenlik gücü uygular, kalabalık alkışlar. Herkes zincirin yalnızca bir halkası olduğunu söyler. Sonunda ortada kurban vardır; fakat suçlu yoktur. Şiddetin bürokratikleşmesi, kötülüğü olağan bir mesaiye dönüştürür. Fişleme bir belge, sürgün bir karar, işkence bir yöntem, infaz bir prosedür gibi sunulur.

Lider kültü, bu yapının merkezinde yer alır. Karizmatik lider, topluluğun korkularını, umutlarını ve öfkesini kendi şahsında toplar. Müntesip, lidere yönelik eleştiriyi kendisine, inancına ve bütün varlığına yapılmış saldırı gibi algılar. Liderin sözü, doğrulanması gereken bir iddia olmaktan çıkar; sadakat ölçüsüne dönüşür. Böyle bir düzende düşünmek tehlikeli, itaat etmek güvenlidir. Lider yanılmaz kabul edildiğinde, onun adına uygulanan şiddet de sorgulanamaz hâle gelir.

Dinî veya ideolojik kurumlar, şiddeti yalnız fizikî araçlarla üretmez. Afroz, dışlama, işten çıkarma, itibarsızlaştırma, iftira, sansür, boykot, sosyal ölüm ve sembolik linç de toplumsal şiddetin biçimleridir. Bir insanın ekmeğini, itibarını ve kamusal görünürlüğü elinden almak, bedenine dokunmadan da hayatını kuşatabilir. Müntesip topluluklar, açık şiddetin maliyeti yükseldiğinde daha sessiz cezalandırma biçimlerine yönelir. Böylece kurban, resmî olarak cezalandırılmamış görünür; fakat toplum içinde nefessiz bırakılır.

Şiddetin bir başka kaynağı, kurumun kendi varlığını koruma içgüdüdür. Başlangıçta ahlâkî, dinî yahut siyasî bir amaçla kurulan topluluk, zamanla makamlarını, gelirlerini ve nüfuzunu koruyan bir yapıya dönüşebilir. İdeal geri çekilir, teşkilât öne çıkar. İnanç, kurumun çıkarını örten perde hâline gelir. Eleştirenler "dava düşmanı", hesap soranlar "fitneci", yolsuzluğu açığa çıkaranlar "hain" ilân edilir. Kurum, kendisini korumak için savunduğu değerleri çiğnemeye başlar.

Sosyolojik şiddetin önündeki en güçlü engel, bireyin topluluk içinde kaybolmamasıdır. Hiçbir cemaat, parti, mezhep veya örgüt insanın vicdanından daha üstün kabul edilemez. Aidiyet, muhakemeyi ortadan kaldırdığı anda köleliğe dönüşür. Bir topluluğun ahlâkı, kendi mensuplarına gösterdiği sadakatle değil, dışarıda bıraktığı insanlara gösterdiği adaletle ölçülür.

Filozof Kirpi: "Kalabalık, vicdansız insanı cesur yapmaz; yalnızca korkaklığını anonimleştirir."

İTAAT EDEN BENLİK: ŞİDDETİN PSİKOLOJİK İNŞASI

Şiddet uygulayan müntesip, çoğu zaman kendisini kötü bir insan olarak görmez. Bilâkis, iyiliği koruduğuna, kutsal bir vazifeyi yerine getirdiğine, toplumu tehlikeden arındırdığına inanır. Şiddetin psikolojik gücü de buradadır: İnsan, kötülük yaparken kendisini kötülüğün faili değil, onunla mücadele eden kahraman gibi görebilir. Vicdan susturulmaz; yeniden programlanır. Merhamet zayıflık, tereddüt ihanet, itaat ise erdem ilân edilir.

Müntesip psikolojisinin temelinde belirsizlik korkusu bulunur. Hayat karmaşıktır; insanlar çelişkili, tarih bulanık, hakikat ise çoğu zaman parçalıdır. Fanatik zihin bu karmaşıklığa tahammül edemez. Kesin cevaplar, keskin sınırlar ve tartışmasız hükümler ister. Dinî veya ideolojik yapı ona rahatlatıcı bir dünya haritası sunar: Biz iyiyiz, onlar kötü; biz haklıyız, onlar sapkın; biz seçilmişiz, onlar tehdit. Böylece insan, düşünmenin yorucu yükünden kurtulur. Soru sormak yerine ezberler, muhakeme etmek yerine itaat eder.

Bu teslimiyet, yalnızca fikrî tembellikten doğmaz. Aidiyet ihtiyacı da belirleyicidir. İnsan dışlanmaktan, yalnız kalmaktan ve anlamsızlaşmaktan korkar. Cemaat, parti, mezhep veya örgüt ona bir aile, bir kimlik ve bir kader sunar. Müntesip artık sıradan biri değildir; büyük bir davanın parçasıdır. Kendi hayatındaki yetersizlikler, grubun ihtişamıyla örtülür. Kişisel başarısızlık, kolektif seçilmişlik duygusuyla telâfi edilir. Birey küçüktür; fakat ait olduğu hareket büyüktür. Bu büyüklük, ona psikolojik bir zırh sağlar.

Grup narsisizmi burada ortaya çıkar. Müntesip, mensup olduğu topluluğun üstünlüğünü kendi değeri gibi yaşar. Grubun eleştirilmesi, kişiliğine yapılmış saldırı olarak algılanır. Çünkü benliği ile aidiyeti arasındaki sınır silinmiştir. Liderin yanılması, inancın çökmesi; örgütün suç işlemesi, kendi hayatının anlamsızlaşması demektir. Bu nedenle müntesip, açık deliller karşısında bile savunmaya geçer. Gerçeği kabul etmektense gerçeği söyleyeni düşmanlaştırır.

Hınç da şiddetin psikolojik yakıtlarından biridir. Aşağılanmış, dışlanmış veya başarısız hisseden insan, öfkesine bir hedef arar. İdeoloji ona hazır suçlular verir. Ekonomik sıkıntının, toplumsal itibar kaybının, kişisel yetersizliğin veya tarihî yenilginin sorumlusu bir düşman gruptur. Böylece kişinin kendisiyle yüzleşmesi engellenir. İçerideki çatışma dışarıya taşınır. İnsan kendi karanlığını başkasının yüzünde görmeye başlar.

Günah keçisi üretimi, bu psikolojinin en eski yöntemidir. Topluluğun çözemediği sorunlar, seçilmiş bir grubun varlığına bağlanır. Azınlıklar, yabancılar, muhalifler, kadınlar, entelektüeller veya mezhep dışındakiler toplumsal huzursuzluğun sebebi ilân edilir. Kurbanın cezalandırılması, grubun iç gerilimlerini geçici olarak yatıştırır. İnsanlar sorunlarını çözmüş olmaz; yalnızca öfkelerini bir bedene boşaltmış olurlar.

Otoriteye itaat, sorumluluk duygusunu da aşındırır. Müntesip, emir aldığı anda kendi eylemiyle arasına psikolojik mesafe koyar. "Ben istemedim", "talimat böyleydi", "dava bunu gerektiriyordu" veya "liderimiz daha iyi bilir" cümleleri, vicdanın kaçış tünelleridir. Kişi, kararın sahibi olmadığını düşünerek yaptığı kötülüğün yükünü üst makama devreder. Böylece insan, kendi elleriyle yaptığı eylemi başkasının iradesi gibi yaşayabilir.

Lider, müntesibin bastırılmış arzularına da tercüman olur. Söylemeye cesaret edemediği kini lider söyler, uygulamaya cesaret edemediği şiddeti örgüt uygular. Müntesip, liderin saldırganlığında kendi gizli öfkelerini seyreder. Liderin bağırması ona güç, tehdit etmesi güven, cezalandırması adalet gibi görünür. Otoriter kişilik, merhametli lideri zayıf, zalim lideri kudretli sayar.

Şiddet, kahramanlık ve fedakârlık diliyle süslendiğinde daha çekici hâle gelir. Ölmek, öldürmek, acı çekmek veya çektirmek; dava, şehadet, devrim ve vatan anlatıları içinde romantikleştirilir. Genç insanın macera, anlam ve kabul görme ihtiyacı bu anlatılarla ele geçirilir. Ölüm estetikleştirilir, yas siyasallaştırılır, intikam sadakat sınavına çevrilir. Böylece insan hayatı, sembolik bir gösterinin dekoruna dönüşür.

Şiddetin psikolojik zinciri ancak kişi kendi öfkesini tanıdığında, aidiyetini sorgulayabildiğinde ve sorumluluğunu devretmeyi reddettiğinde kırılabilir. Ahlâk, emir anında başlar. Vicdanın değeri, herkes susarken konuşabilmesinde; herkes saldıırken geri durabilmesindedir. Kendi grubunun suçunu göremeyen kişi, adalet aramıyor; yalnızca tarafının zaferini istiyordur.

Filozof Kirpi: "Fanatik, kendi karanlığını düşmanın yüzünde görür; aynayı kırınca aydınlandığını sanır."

KURBAN, RİTÜEL VE SINIR: ŞİDDETİN ANTROPOLOJİK HAFIZASI

İnsan toplulukları yalnız hukuk, ekonomi ve siyaset üzerinden kurulmaz; mitler, yasaklar, törenler, korkular ve kutsal sınırlar üzerinden de biçimlenir. Bir topluluğun neyi temiz, neyi kirli; kimi bizden, kimi yabancı; hangi ölümü şerefli, hangi hayatı değersiz saydığı, onun şiddet üretme kapasitesini belirler. Şiddet bu nedenle yalnız güncel bir siyasî davranış değildir; kültürel hafızaya yerleşmiş, kuşaktan kuşağa aktarılan bir anlam düzenidir.

Antropolojik açıdan topluluk, varlığını sınırlar çizerek korur. Her "biz", aynı anda bir "onlar" üretir. Bu ayrım başlangıçta yalnız kimlik belirleyici olabilir; fakat kutsallaştırıldığında tehlikeli bir hiyerarşiye dönüşür. Biz temiziz, onlar kirli; biz seçilmişiz, onlar sapmış; biz medenîyiz, onlar barbar. Böylece sınırın ötesindeki insan, aynı ahlâkî ölçünün muhatabı olmaktan çıkar. Ona uygulanan şiddet, suç değil, düzenin yeniden kurulması gibi gösterilir.

Saflık ve kirlenme tasavvurları, şiddetin en eski kültürel kaynaklarından. Topluluk kendi iç bütünlüğünü tehdit altında hissettiğinde, bazı bedenleri, fikirleri veya hayat tarzlarını "kirletici" olarak damgalar. Yabancı, mezhep dışı, muhalif, kadın, göçmen, sapkın ilân edilen kişi yahut topluluk, sembolik bir tehlikeye dönüştürülür. Onun yalnız düşüncesi değil, varlığı bile düzen bozucu sayılır. Bu aşamadan sonra dışlama, sürgün, linç ve imha; arınma işlemi gibi sunulabilir.

Kurban olgusu, bu arınma arzusunun merkezinde yer alır. Topluluklar çözemediği iç çatışmaları çoğu zaman seçilmiş bir kurban üzerinde yoğunlaştırır. Ekonomik kriz, ahlâkî çözümler, siyasî başarısızlık veya toplumsal korku, belirli bir grubun varlığına bağlanır. Kurban cezalandırıldığında topluluk geçici bir rahatlama yaşar. Sorun çözülmemiştir; fakat öfke yön değiştirmiştir. Böylece şiddet, toplumsal bir boşalma ve birlik üretme tekniği hâline gelir.

Ritüel, şiddeti sıradan bir öfkeden çıkarıp kutsal bir vazifeye dönüştürebilir. Marşlar, yeminler, cenazeler, üniformalar, bayraklar, sloganlar ve anma törenleri, ölümü ve öldürmeyi belirli bir anlam rejimine bağlar. Şiddet artık kaba bir saldırı değil, atalara sadakat, toprağa bağlılık, inancı koruma veya tarihî intikam biçiminde sunulur. İnsan, öldürme eylemini kendi kararı gibi değil, bin yıllık bir hafızanın emri gibi yaşayabilir.

Müntesip burada yalnız bugünün talimatına değil, geçmişten devraldığı sembollere de itaat eder. Çocukluktan itibaren anlatılan kahramanlık hikâyeleri, düşman imgeleri ve mağduriyet anlatıları, zihinde hazır kalıplar oluşturur. Geçmişin acıları, adalet talebine dönüşmediğinde intikam deposuna çevrilebilir. Her kuşak, önceki kuşağın düşmanını miras alır. Kimse ilk yaranın nasıl açıldığını hatırlamaz; fakat herkes kan davasının dilini bilir.

Erkeklik kültürü de şiddetin antropolojik sürekliliğinde önemli bir yere sahiptir. Güç, cesaret ve hâkimiyet çoğu toplumda erkeklikle ilişkilendirilirken; merhamet, çekilme ve uzlaşma zayıflık sayılabilir. Böyle bir kültür, savaşmayı erdem, barış istemeyi korkaklık gibi gösterir. Müntesip, davaya bağlılığını çoğu zaman ne kadar sert, acımasız ve tavizsiz olduğuyla kanıtlamaya çalışır. Şiddet böylece siyasî bir araç olmanın ötesinde, erkeklik sınavına dönüşür.

Bedenin cezalandırılması da toplumsal sınırların görünür hâle getirilmesidir. İşkence edilen beden, yalnız bireye değil, bütün topluluğa gönderilen bir mesajdır. Kamusal infaz, linç, teşhir, sürgün veya zorla dönüştürme; iktidarın sınırlarını bedene kazır. Kurbanın acısı, seyredenlere itaat dersi verir. Böylece şiddet yalnız yok etmez; terbiye eder, korkutur ve toplumsal düzeni yeniden sahneler.

Ölümün destanlaştırılması, şiddetin sürekliliğini besler. Ölenler yalnız yas konusu olmaktan çıkarılıp siyasî sembollere dönüştürüldüğünde, acı yeni çatışmaların sermayesi hâline gelir. Yas tutulmaz; seferber edilir. Mezarlıklar hafıza mekânı olmaktan çıkıp intikam çağrısına dönüştürülür. Toplum, kaybını anlamak yerine onu yeniden üretmeye başlar.

Antropolojik şiddetin kırılması, topluluğun kendi mitlerini sorgulamasıyla mümkündür. Hiçbir gelenek, hiçbir tarih ve hiçbir kutsal anlatı insan hayatından daha değerli sayılamaz. Geçmiş taşımak başka, geçmişin nefretine teslim olmak başkadır. Bir topluluk, kendi kimliğini kurban üretmeden koruyabiliyorsa olgunlaşmıştır; aksi hâlde yalnız korkularını törene dönüştürüyordur.

Filozof Kirpi: "Kendi günahını sayamayan topluluk, önce bir kurban seçer; sonra bıçağına kutsal bir isim verir."

TANRI ADINA, DAVA UĞRUNA: ŞİDDETİN TEOLOJİK MEŞRULAŞTIRILMASI

Din adına üretilen şiddetin en karanlık tarafı, failin kendi iradesini ilâhî iradenin yerine koymasındır. İnsan, kendi öfkesine Tanrı'nın adını verdiği vicdanını susturmakla kalmaz; işlediği kötülüğü ibadet mertebesine yükseltir. Böylece saldırı, cinayet, sürgün, baskı ve linç sıradan birer suç olmaktan çıkarılıp kutsal vazife gibi sunulur. Şiddet, failin elinde dünyevî bir araçtır; fakat mağdura karşı ilâhî hüküm kisvesiyle uygulanır.

Burada din ile din adına kurulmuş yorum, kurum ve iktidar arasında dikkatli bir ayırım yapmak gerekir. Hiçbir kutsal metin kendi başına kılıç kuşanmaz, mahkeme kurmaz, zindan inşa etmez. Bunları yapan insandır. Fakat insan, eyleminin sorumluluğunu taşımak yerine metni, mezhebi, geleneği veya Tanrı'yı kendisine siper edebilir. Teolojik şiddet, çoğu zaman vahyin açık hükmünden çok, vahiy üzerinde tekel kurduğunu iddia eden yorum otoritelerinin eseridir.

Tanrı adına konuşma iddiası, insanlık tarihinin en büyük iktidar imtiyazlarından biridir. Bir din adamı, mezhep önderi, hükümdar yahut siyasî lider kendi sözünü ilâhî iradeyle özdeşleştirdiğinde eleştiriye kapalı bir alan kurar. Artık lidere karşı çıkmak siyasî muhalefet değil, Tanrı'ya isyan sayılır. Yönetici kutsallaşır, kurum dokunulmazlaşır, müntesip ise itaatini iman zannetmeye başlar. Dünyevî otorite, gökten alınmış sahte bir vekâletle donatılır.

Tekfir, aforoz ve sapkınlık suçlamaları bu iktidarın en keskin araçlarıdır. Bir kişiyi inanç topluluğunun dışına atmak, yalnız teolojik bir sınıflandırma yapmak anlamına gelmez. Çoğu zaman onun hukukî, toplumsal ve fizikî güvenliğini de ortadan kaldırır. Müntesip, "hakikatten çıkmış" ilân edilen kişiye uygulanacak şiddeti daha kolay meşrulaştırır. Çünkü kurban önce manevî olarak öldürülür; ardından bedeni savunmasız bırakılır.

Teolojik şiddet, dünyayı saf ve kirlî, imanlı ve imansız, kurtulmuş ve mahkûm edilmiş insanlar arasında böler. Bu ayırım ahlâkî sorumluluğu parçalar. Aynı zulüm, içerideki birine yapıldığında günah, dışarıdaki birine

yapıldığında ceza sayılabilir. Merhamet evrensel bir yükümlülük olmaktan çıkar; cemaat üyeliğine bağlı bir imtiyaza dönüşür. Böylece dinin ahlâkî dili, grubun çıkarlarını koruyan dar bir sadakat sistemine hapsedilir.

Kutsal savaş, cihad, ilâhî ceza, şehadet ve fedakârlık gibi kavramlar da tarih boyunca siyasî iktidarlar tarafından araçsallaştırılmıştır. Bu kavramlar kendi tarihî ve teolojik bağlamlarından koparıldığında, sınırsız şiddetin sloganlarına çevrilebilir. Hükümdar fetih arzusunu dinî görev, örgüt intikamını kutsal mücadele, cemaat iktidar savaşını iman savunusu olarak sunabilir. Müntesip ise başkasının dünyevî çıkarı uğruna kendi hayatını ve vicdanını feda eder.

Ulema ile hükümdar, din adamı ile iktidar arasındaki ittifak bu nedenle teolojik şiddetin en verimli zeminlerinden biridir. İktidar dinî meşruiyet ister; dinî kurum da devletin korumasını, servetini ve nüfuzunu. Bu alışverişte Tanrı'nın adı dolaşıma sokulur, fakat ahlâk çoğu zaman masadan kaldırılır. Sarayın zulmüne fetva, dinî otoritenin ayrıcalıklarına kanun üretilir. Halktan sabır, yöneticiden adalet değil itaat beklenir.

Korku teolojisi, müntesibi yönetmenin başka bir yoludur. Günah, cehennem ve ilâhî ceza sürekli öne çıkarılırken merhamet, adalet ve özgür irade geri plana itilir. Korkan insan daha kolay itaat eder. Sorgulama şeytanî vesvese, eleştiri fitne, düşünce ise iman zayıflığı gibi gösterilir. Böyle bir ortamda müntesip Tanrı'yla doğrudan ahlâkî ilişki kurmak yerine, kendisini Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi sayan otoritelerin kapısında bekler.

Oysa teolojik sorumluluk, insanın eylemini başkasına devretmesine izin vermez. "Emir aldım", "fetva verildi", "cemaat böyle istedi" veya "dava bunu gerektirdi" sözleri, insanı ahlâkî hesaptan kurtarmaz. İnanç, kişinin iradesini yok eden bir pranga değil; yaptığı tercihin ağırlığını artıran bir sorumluluktur. Tanrı adına hareket ettiğini söyleyen kişi, önce insan hayatına, adalete ve merhamete karşı ne yaptığını sorgulamalıdır.

7

Şiddet karşıtı bir teoloji, kutsalı insan kanıyla beslenen bir iktidar aracından kurtarmak zorundadır. Merhameti zayıflık değil, ilâhî ahlâkın ölçüsü; adaleti grup sadakatinden üstün; insan haysiyetini mezhep ve kimlik sınırlarından bağımsız görmek gerekir. İnançın sahihliği, düşmanı ne kadar sert cezalandırdığıyla değil, güç sahibiyken bile zulme ne kadar direnebildiğiyle anlaşılır.

Tanrı'nın adını taşıyan dil, insanın hayatını korumuyorsa orada kutsallık değil, kutsalın gaspı vardır. Müntesip, Tanrı'ya kulluk ile Tanrı adına hükmeden insana kulluk arasındaki farkı kaybettiğinde, secde yönünü korusa bile ahlâkî kiblesini şaşırılmış demektir.

Filozof Kirpi: "Tanrı adına kan döken, çoğu zaman göğe değil; kendi iktidar arzusunun karanlık mihrabına secde eder."